

Stefan Ciara

PUBLIKACJE NA TEMAT HISTORII ARCHIWÓW POLSKICH (NA WYBRANYCH PRZYKŁADACH)

Ważną gałęzią badań w zakresie archiwistyki jest historia archiwów. Dzięki niej poznajemy dzieje archiwaliów i opracowujących je archiwistów, uzyskując orientację w potencjalnej bazie źródłowej. Opracowania takie bywają też podstawą uzyskiwania stopni naukowych, *exempli gratia*, pierwsza polska rozprawa habilitacyjna z archiwistyki Archiwum Akt Dawnych w Wilnie w okresie 1793—1922; rys historyczny (Warszawa 1923) autorstwa Ryszarda Mienickiego, późniejszego profesora Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie a po wojnie Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu¹. Warto w tym miejscu przypomnieć, że Archiwum Państwowe w Wilnie miało największy zasób wśród archiwów II Rzeczypospolitej.

Za prekursora nowoczesnych badań nad dziejami archiwów polskich po II wojnie światowej należy uznać nestora archiwistów polskich Andrzeja Tomczaka, emerytowanego profesora Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Jego dziełem jest *Zarys dziejów archiwów polskich* (m. in. wydanie 2 poprawione i uzupełnione, Toruń 1982). Nieco inna wersja *Zarysu...* stanowi istotną część toruńskiego podręcznika *Archiwistyki* (Warszawa 1989), napisanego wraz z prof. prof. Halina Robótką i Bogdanem Ryszewskim. Jak pisał we Wstępie autor: główny nacisk położono na pokazanie pewnych prawidłowości w rozwoju instytucji archiwalnych i na ogólną charakterystykę tego rozwoju. <...> W odniesieniu do poszczególnych archiwów zobrazowano takie zagadnienia, jak twórca archiwum, jego organizacja, personel, lokal, zasób i jego opracowanie. *Zarys* pozwala też dostrzec, jakie archiwa posiadają solidne opracowania historyczne, a które z nich na takie opracowanie dopiero czekają. Inna wielka zaleta to ujęcie w *Zarysie*, często w formie szkicowej, gdy stan badań nie pozwolił na pełniejszy opis, wszystkich najważniejszych rodzajów archiwów, włącznie z kościelnymi, miejskimi, prywatnymi, zakładowymi (składnicami akt) itd.

Wśród monograficznych, mających formę książkową opracowań dziejów archiwów można wyróżnić dwie podstawowe grupy: pierwsza

¹ Ryszard Mienicki (1886—1956) archiwista i historyk / red. W. Chorążyczewski i R. Degen, Toruń, 2009; Mienicki był też autorem innych publikacji z tej dziedziny: *Archiwum Murawjewskie w Wilnie*. Warszawa, 1937, oraz *Archiwum Akt Dawnych w Witebsku (1852—1903)*. Warszawa, 1939.

obejmuje dzieje większej ilości archiwów na obszarze państwa lub jednego z zaborów, druga — opracowania historii poszczególnych archiwów.

W tej pierwszej grupie na wyróżnienie zasługuje bardzo dobra rozprawa habilitacyjna Ireny Mamczak-Gadkowskiej, *Archiwa państwowe w II Rzeczypospolitej* (Poznań 2006), oparta na bardzo skrupulatnej i rozległej kwerendzie źródłowej. Godny podziwu jest fakt, że w jednej obszernej książce przedstawiono bardzo wszechstronnie różne aspekty organizacji i funkcjonowania archiwów państwowych, z których każdy praktycznie zasługiwałby na osobną monografię. Wystarczy tylko przytoczyć tytuły niektórych rozdziałów: m.in. Państwowa sieć archiwalna, Gromadzenie zasobu archiwalnego, Zabezpieczanie i przechowywanie zasobu archiwalnego, Opracowywanie zasobu archiwalnego, Udostępnianie zasobu archiwalnego, działalność naukowa i wydawnicza archiwów. Swoistym przygotowaniem do podjęcia tak obszernego i ważnego tematu była rozprawa doktorska teźże Autorki poświęcona pierwszemu w niepodległej Polsce kierownikowi Wydziału Archiwów Państwowych w latach 1919—1926 (Józef Paczkowski i jego wkład w budowę polskiej służby archiwalnej, Warszawa—Łódź 1990)².

Do tej kategorii należy także zaliczyć solidnie udokumentowaną monografię Marka Stażewskiego *Niemiecka polityka archiwalna na ziemiach włączonych do Rzeszy: 1939—1945* (Warszawa—Łódź 1991). Również okresu okupacji niemieckiej tyczy obszerny tom niemieckiego autora Stefana Lehra z Münster, *Ein fast Vergessener „Osteinsatz“*. *Deutsche Archivare im Generalgouvernement und im Reichkommissariat Ukraine* (Düsseldorf 2007). Wbrew tytułowi praca ta nie ogranicza się do terytorium Generalnego Gubernatorstwa i Komisariatu Rzeszy Ukraina w latach ostatniej wojny, bowiem w rozdziale wstępnym bardzo obszernie przedstawiono losy archiwów w części zaboru rosyjskiego okupowanej w latach pierwszej wojny światowej przez II Rzeszę³. Imponująca jest baza źródłowa tej monografii — dokumentacja z około 50 wykorzystanych archiwów i bibliotecznych zbiorów rękopiśmiennych w całej niemal Europie oraz w USA. Po sprostowaniu kilku drobnych usterek w zakresie chronologii warto byłoby pokusić się o polski przekład tak ważnej publikacji.

Wspomnę przy okazji również o swojej publikacji *Archiwa a uniwersytety w Krakowie i Lwowie w latach 1877/78—1918*, Warszawa 2002. Obejmuje ona wiele nowych informacji o dziejach obu galicyjskich

² Recenzja tej pracy przygotowana przez prof. A. Kulecką ukazała się w: *Archeion*. 2010. T. 110. S. 188.

³ Pracę tę zrecenzował prof. W. Krawczuk // *Tamże*. S. 192—193.

Archiwów Aktów Grodzkich i Ziemskich, Archiwum Państwowego (Namiestnictwa) we Lwowie, archiwów miejskich we Lwowie i Krakowie.

Druga podstawowa grupa prac poświęconych, to monografie poszczególnych archiwów. Krótsze zarysy dziejów ich zasobów znajdziemy praktycznie we wszystkich informatorach i przewodnikach po zasobach archiwów.

Obszerniejsze, w formie książkowej bardziej lub mniej dokładne opisy najczęściej publikowane są z okazji ich jubileuszy. Przegląd wybranych monografii archiwów rozpoczniemy od wydanego na 80-lecie AAN Zarysu dziejów Archiwum Akt Nowych w latach 1919—2008 autorstwa Edwarda Kołodzieja, wieloletniego pracownika i profesora UMCS w Lublinie. Publikacja dotycząca największego pod względem zasobu archiwum Rzeczypospolitej (obejmującego dokumentację wytworzoną po 1918 r.). Wykorzystano w niej akta własne archiwum, jak również wybrane materiały np. spuściznę Witolda Suchodolskiego, akta przedwojennego Wydziału Archiwów Państwowych z lat trzydziestych XX w. a także Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych z okresu powojennego. Kolejne rozdziały, w liczbie 6 traktują o powstaniu i działalności Archiwum Wojskowego, przekształconego w 1930 roku w Archiwum Akt Nowych, następnie o losach tegoż podczas okupacji hitlerowskiej i w pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej. Dwa ostatnie rozdziały są najobszerniejsze. Cezury pierwszego z nich to data opartego na wzorach sowieckich dekretu z 1951 o archiwach państwowych oraz przełomowy w dziejach Polski rok 1989. Drugi i ostatni rozdział obejmuje dzieje AAN w dobie III Rzeczypospolitej.

W każdym z tych rozdziałów autor zreferował kwestie organizacyjne i personalne, zasób archiwalny szczególnie nacisk kładąc na zasób narastający, różnorodne formy udostępniania (w pracowni naukowej, kwerendy oraz popularyzację, zwłaszcza w formie wystaw). Osobną uwagę poświęcono konserwacji oraz mikrofilmowaniu i innym formom reprografii. W ostatnim rozdziale traktującym o przełomie XX i XXI wieku naturalnie nie mogło zabraknąć podrozdziału poświęconego komputeryzacji. Około 20 % objętości książki zajmują bardzo przydatne personalia — zestawienia pracowników AAN, z podaniem zajmowanych stanowisk oraz posiadanego wykształcenia. Profesor Kołodziej bardzo skrupulatnie zestawił również publikacje autorstwa pracowników Archiwum. Książka opatrzona jest interesującymi reprodukcjami archiwaliów i licznymi fotografiami dyrektorów i pracowników.

Z kolei przykład monografii archiwum terenowego mniejszego, co nie znaczy, że mniej ważnego: Sześćdziesiąt lat działalności Archiwum Państwowego w Kaliszu. Zarys dziejów (Kalisz 2011) autorstwa

dyrektorki tegoż Archiwum, dr. Grażyny Schlender. W stosunku do tytułu zakres chronologiczny został rozszerzony o 1 rok, bo obejmuje lata 1950—2011. Ta monografia licząca ponad sto stron została poprzedzona czternastostronicowym rysem historycznym prezentującym dzieje staropolskich archiwów województwa kaliskiego, Archiwum Akt Dawnych, istniejące w Kaliszu w XIX w. oraz Archiwum Państwowe działające w latach II Rzeczypospolitej, zlikwidowane w 1926 r.

Publikacja podzielona jest na pięć rozdziałów, których cezury wynikają z przemian ustrojowych i lokalowych lata 1950—1958, 1959—1976, 1976—1992, 1993 (archiwum otrzymało nową siedzibę — 2004 — znów nowa i aktualna siedziba 2005—2011. W każdym z tych rozdziałów omówiono zagadnienia organizacji, sytuacji lokalowej i statusu archiwum, kształtowanie się zasobu archiwum, udostępnianie materiałów archiwalnych oraz popularyzację wiedzy o archiwaliach i archiwach. Publikację sfinansowały władze samorządowe Kalisza oraz województwa wielkopolskiego. Dzięki temu została wydana wręcz elegancko — na dobrym papierze i bogato ilustrowana, mając szanse dotarcia do osób spoza „cechu” archiwistów i rozpowszechnienia wiedzy o archiwach. Jest to praca stricte naukowa, wykorzystująca szeroki zestaw źródeł i opatrzona bogatym aparatem naukowym.

Nieco inny charakter ma cenna zbiorowa publikacja Archiwum Państwowe w Lublinie. Dzieje i zasób. Zbiór artykułów przygotowanych w związku z jubileuszem 80-lecia Archiwum wydana w Warszawie w 2003 r., pod redakcją Elżbiety Wierzbickiej i Ludwika Zabielskiego. Poślizg wydawniczy sprawił, że książkę tą uczczono 85 lecie tego ważnego polskiego archiwum. W tomie tym artykuły związane stricte z tym właśnie okresem istnienia Archiwum, liczonym od powołania go reskryptem Rady Regencyjnej z 1918 r., jak i wcześniejszych poprzedników lubelskiego Archiwum Państwowego — archiwum ksiąg ziemskich lubelskich w końcu XVI w. oraz archiwum magistratu Lublina w XIX w. — poprzez Życiowe perypetie Józefa Pękalskiego archiwisty miasta... Dzięki napisanym przez kompetentnych autorów rozdziałom tej książki poznajemy dobrze zwłaszcza genezę i pierwsze lata działalności Archiwum a także jego funkcjonowanie w dobie II Rzeczypospolitej. Praca ta uzupełnia obraz innych archiwów polskich⁴.

⁴ Obszerniejsze monografie posiadają archiwa przemyskie, krakowskie i piotrkowskie. Zob: *Konieczny Z.* Dzieje archiwum przemyskiego i jego zasobu 1874—1986. Przemysł, 1988; *Kielbickiej A.* Archiwa krakowskie w na tle polskiej nauki historycznej, 1878—1951. Kraków, 1993; *Matuszaka T.* Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim, 1919—1951. Piotrków Trybunalski — Radzyń Podlaski, 2009.

Jeśli chodzi o archiwa uniwersyteckie solidnej monografii dorobiło się Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego. Wydano ją w 1965 r. z okazji uroczystych obchodów 600-lecia Akademii Krakowskiej. Redaktorem książki był wieloletni dyrektor i znany badacz krakowskiego środowiska naukowego — profesor Henryk Barycz. Autorzy poszczególnych rozdziałów, zarazem pracownicy Archiwum, przedstawili w chronologicznym porządku zarysie całość dziejów tej placówki. W jednym z aneksów zamieszczono Inwentarz akt własnych Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego 1801—1946. Jesienią 2012 r. Olga Oserdeczuk obroniła w Kijowie rozprawę kandydacką poświęconą Archiwum Uniwersytetu Lwowskiego w latach 1894—1939. Znając autoreferat oraz treść rozprawy mogę stwierdzić z całą odpowiedzialnością, że zasługuje ona po niezbędnych uzupełnieniach na publikację w Polsce, dotyczy przecież archiwum jednej z najważniejszych wyższych uczelni w dziejach Polski. Opracowania doczekały się także dzieje i zasób Centralnego Archiwum Wojskowego — w postaci solidnej monografii Wandy Roman, *Centralne Archiwum Wojskowe 1918—1998*, Toruń 1999).

Obok syntez i monografii opartych na solidnej, najczęściej po raz pierwszy wprowadzanej do naukowego obiegu i wnoszących istotny wkład do nauki zdarzają się, choć nieliczne publikacje, poświęcone dziejom archiwów, słabe pod względem warsztatowym. Do takich na pewno należy praca Romana Nowackiego *Zarys dziejów Archiwum Bernardyńskiego we Lwowie* (Opole 2003). Także wcześniejsze monografie tegoż autora, poświęcone wielkim uczonym lwowskim — Oswaldowi Balzerowi i Przemysławowi Dąbkowskiemu spotkały się z bardzo krytycznymi recenzjami. Autor wymienionych prac niemal nie korzystał z lwowskich archiwaliów (!)⁵. Archiwum Bernardyńskie we Lwowie, założone w 1784 r., zatem najstarsze na historycznych ziemiach polskich, czeka jeszcze zatem na pełne i profesjonalne opracowanie. W podobnej sytuacji znajduje się jeszcze wiele innych archiwów polskich.

⁵ *Matuszewski J.* Profesor Dąbkowski na to nie zasłużył // *Czasopismo Prawno Historyczne*. T. 57. Z. 1. S. 379—400; *Recenzje S. Ciary* monografii R. Nowackiego, *Oswald Balzer (1856—1933)*. Opole, 1998, i *Przemysław Dąbkowski (1877—1950)*: profesor Uniwersytetu Jana Kazimierza. Opole, 2002 // *Studia Źródłoznawcze*. 2003. T. 41. S. 163—166.

Стефан Циара

ПУБЛИКАЦИИ НА ТЕМУ ИСТОРИИ ПОЛЬСКИХ АРХИВОВ Избранные примеры

Изучение истории архивов имеет большое познавательное значение не только для архивистов, но и для тех читателей, которые ведут в архивах поиски нужных источников. В них много ценной информации на тему архивного фонда, потерь и ревиндикации. Уже в период II Речи Посполитой появились научные труды Рышарда Меницкого. Один из них, посвященный истории Архива давних актов, послужил основой первой докторской диссертации в области архивоведения. После Второй мировой войны особенное значение для исследования истории польских архивов имели труды проф. Анджея Томчака — автора первого комплексного исследования. Появились также работы, посвященные истории сети архивов, например исследования Ирены Мамчак-Гадковской, посвященные государственным архивам II Речи Посполитой, а также несколько монографий по истории отдельных государственных, городских и университетских архивов. Надо отметить, что история архивов, действующих на территории Польши (также в ее исторических пределах), является предметом изучения зарубежных исследователей, особенно немецких и украинских.

Всеволод Караваев

ЭЛЕКТРОННЫЕ ПУБЛИКАЦИИ ДОКУМЕНТОВ: ПРОБЛЕМЫ ТЕРМИНОЛОГИИ И АВТОРСКОГО ПРАВА

Развитие и совершенствование компьютерных технологий открыло дорогу к созданию новой формы публикации архивных документов — электронной. На сегодняшний день сеть Интернет создает широкие возможности для удобного доступа, поиска информации и работы с электронными документами из любой точки мира. Современные технологии позволяют улучшить коммуникации и обеспечивают доступ к информации тем, кто находится в менее благоприятных условиях вследствие удаленности или по причинам экономического характера.

Перевод источников информации из традиционного в электронный вид стал одним из приоритетных направлений архивной